

Codex Cumanicus'da Yer Alan Tıbbi ve Psikolojik Terminolojiye Bakış*

An Overview on Medical and Psychological Terminology in *Codex Cumanicus*

Abdullah Yıldız¹

¹ Araş. Gör, Psikiyatri Uzm., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, <https://orcid.org/0000-0001-5135-7200>

Öz

Giriş: *Codex Cumanicus* Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden birisidir. Eserin 1290-1330 tarihleri arasında, Avrupalı misyonerler ve tüccarlar tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Eserin yazıldığı coğrafya Karadeniz'in kuzeyinde Kuman-Kıpçak Türklerinin yaşadığı bölgedir. Eser, Latin alfabesinin Türkçeye uyarlandığı ilk örnek olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle dilbilimciler tarafından oldukça değerli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Eser, bu özelliğinin yanı sıra her bir kelime için aynı kelimeye işaret eden farklı dillerden (Latince, Kumanca/Türkçe, Farsça, Almanca) ifadeleri içerisinde barındırdığından anlama ilişkin olarak da önemli veriler sunmaktadır.

Amaç: Bu çalışmada Latin alfabesi ile yazılmış ilk Türkçe eser olan *Codex Cumanicus'da* yer alan tıbbi ve psikolojik terimlerin ortaya konulması ve kısaca tartışılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışma Haziran – Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla Mustafa Arğunşah ve Galip Güner tarafından içerisinde tıpkıbasımlarına da yer verilerek ve tam metin olarak Türkçeye kazandırılan *Codex Cumanicus* adlı eser incelenmiştir. İnceleme sonunda elde edilen tıbbi ve psikolojik terimler tablolar halinde tematize edilerek sunulmuştur.

Bulgular: Eser, misyonerler ve tüccarlar tarafından pratik amaçlarla kullanıma uygun olarak yazıldığı için döneminin gündelik dilini de yansıtmaktadır. Aynı zamanda metin içerisinde çok sayıda tıbbi ve psikolojik göndermeli ifadenin yer aldığı görülmüştür. Örneğin; ateş, hava, su, yer gibi unsurlar ile bunların bedende karşılık geldikleri durumlar; organlar ve duyuvar; karakter yapıları; hastalık, sağlık ve iyileşme gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır.

Sonuç: Özellikle kullanılan terimlerin Latince ve diğer bazı dillerdeki karşılıklarının metinde bir arada yer alıyor olmasının terimlerin tıbbi ve psikolojik kullanımına ve anlamlarına ilişkin önemli veriler sunduğu düşünülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Codex Cumanicus*, tıp tarihi, psikoloji tarihi, Türk dili,

ABSTRACT

Introduction: *Codex Cumanicus* is one of the most important books of Turkish language history. It is thought to be written by European missionaries and merchants between 1290 and 1330. The book was written in the region where Kuman-Kipchak Turks live in the north of the Black Sea. The work is regarded as the first example of Latin alphabet adapted to Turkish language. This aspect has been regarded as a very valuable resource by linguists. In addition to this feature, *Codex Cumanicus* also provides important data on meaning as it contains expressions from different languages (Latin, Cumans / Turkish, Persian, German) pointing to the same word for each word.

Aim: The study was conducted between June 2018 and October 2018. In this study, it is aimed to reveal and discuss the medical and psychological terms in *Codex Cumanicus*, the first Turkish work written in Latin alphabet.

Methods: In order to carry out this study, *Codex Cumanicus* which is translated to Turkish language as fulltext with manuscript by Mustafa Arğunşah and Galip Güner was analyzed. The medical and psychological terms obtained at the end of the analysis were presented in tables, by being thematized.

Results: The book reflects the everyday language of the period as it is written by missionaries and merchants in accordance with their use for practical purposes. At the same time, it has numerous term attributed to medicine and psychology. For example; elements such as fire, air, water and earth; and situations in which they correspond to body; organs and senses; personality traits; illness, health, and healing are some of these.

Conclusion: It's thought that the use of Latin terms and some other language equivalents together in the text provides important data on medical and psychological use of these terms and their meaning.

Key words: *Codex Cumanicus*, history of medicine, history of psychology, Turkish language

* *Lokman Hekim Dergisi*, 2020; 10 (3): 436-457

DOI: 10.31020/mutftd.715019

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 05 Nisan 2020; Kabul Tarihi - Accepted: 24 Ağustos 2020

İletişim - Correspondence Author: Abdullah Yıldız <dr.abdullahyildiz@hotmail.com>

Giriş

Codex Cumanicus Türk edebiyat ve kültür tarihi açısından önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Eser, Türk dili tarihinde Latince yazılmış ilk eser olması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir.^{1,2} Özellikle günümüzde kullandığımız alfabe düşünüldüğünde ise ülkemiz için gerek tıp ve bilim tarihi gerekse de dil tarihi açısından değerlendirilmeye ve incelenmeye değer bir eser olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda bu eseri tam metin olarak dilimize kazandıran akademisyenler de bu gerekliliği güçlü bir şekilde vurgulamışlardır.¹

Codex Cumanicus Kıpçak Türkçesine özgü bir eserdir, ancak Kıpçaklar için Batı Dünyasında yaygın biçimde kullanılmış olan Kuman adlandırması eserin adını belirleyici nitelikte olmuştur. Kıpçaklar, XI. yüzyıl civarında Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş Türk kavimlerinden, zaman içerisinde batıya doğru göç etmek zorunda kaldıkları ve buradaki kavimler içinde eridikleri düşünülmektedir.^{1,3} Kıpçak Türkçesi, Türk dillerinin kuzeybatı grubunda yer almaktadır ve *Codex Cumanicus* tarihsel olarak bu dilin en önemli eseri olarak görülmektedir.⁴ *Codex Cumanicus*, *Kuman Kitabı* anlamına gelmektedir. Eser, iki farklı kısımdan meydana gelmiştir ve tek tam nüshası günümüzde Venedik'deki Saint Marcus Kütüphanesi'nde yer almaktadır. *Codex Cumanicus*'un ilk bölümü İtalyan Bölümü olarak adlandırılmaktadır, ikinci kısmı ise Alman bölümü olarak bilinmektedir.^{1,3}

Eser tek bir yazara ait yekpare bir metin olmadığından yazım tarihi açısından tarihlendirilmesi 1290 ile 1330 tarihleri arasında geniş bir zamana yayılmıştır.^{1,3} Eserin yazar veya yazarlarının kim olduğu konusu net değildir; ancak eserin kültürel karşılaşmalar neticesindeki gereksinimlere bağlı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İtalyan bölümünün olasılıkla İtalyan tüccarlar, Fransisken tarikatı mensupları veya keşişlerince; Alman bölümünün ise dinsel veya gündelik amaçlarla birden fazla kişi tarafından yazıldığı düşünülmektedir.¹ İtalyan bölümü ağırlıklı olarak bir sözlük formuna sahiptir, 3'lü sütunlar halinde Latince, Farsça ve Kumanca kelimelere yer verilmiştir. Toplam 3201 adet Kuman Türkçesine ait kelime yer almaktadır. Bu bölümün gündelik ve ticari ilişkileri kolaylaştırmak için dilsel amaçlarla yazılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Bölüm 55 yapaktır.¹ Alman bölümünün ise daha çok dini içerikli metinler içermesi nedeniyle Hıristiyanlığın yayılmasına hizmet etmek için yazıldığı düşünülmektedir. Bu bölümde dini içerikli ilahiler, metinler, bilmeceler ve düzensiz kelime listeleri yer almaktadır. Bölüm 27 yapaktır.¹ Argunşah ve Güner tarafından Türkçeye kazandırılan ve çalışmamızda yararlanılan eser ise 1079 sayfadan oluşmaktadır. *Codex Cumanicus*'un metin ve çevirileri 129-410 arasındaki sayfalarda yer almakta, 411-901 sayfaları arasında metindeki terimlerin Türkçe anlamlı karşılıklarının yer aldığı dizin kısmı yer almakta, 903-910 sayfaları arasında kaynakça ve 911-1079 sayfaları arasında ise *Codex Cumanicus*'un tıpkı basımlarına yer verilmektedir.¹

Özellikle kullanılan alfabe, eserde geçen içeriğe ilişkin farklı dillerdeki anlamlara yer veren sözcükler göz önüne alındığında, eser gerek dil tarihi gerekse de bilim tarihi açısından son derece değerli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.^{1,5} Bu bağlamda, bu çalışmayla farklı dillerdeki karşılıkları ile gösterilmiş olan tıbbi ve psikolojik göndermeli terimlerin tespit edilerek sunulmasının hem tıp tarihi açısından yararlı olacağı hem de zaman zaman diğer dillerden yapılan çeviriler açısından Türkçede özgün karşılık ve anlam arayışlarına katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Konuya ilişkin literatüre kısaca bakıldığında, daha önce Türk Dilinin Anadolu coğrafyası dışındaki alanlarına, farklı dönemlerine ve metinlerine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı dilbilim alanında bir kısmı da tıp tarihi alanında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesine ilişkin metinlerdeki tıbbi terminolojiyi inceleyen tez çalışmalarını görmekteyiz. Bunun dışında *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* gibi temel eserlere ilişkin tıp tarihi incelemelerini görmek mümkündür. Uygur Türkçesindeki tıp terimleri Macidegül Batmaz tarafından tez olarak çalışılmıştır.⁶ Karahanlı Türkçesine

ait geniş sayılabilecek bir eser çerçevesi içerisinde tıp terimlerine ilişkin bir tez çalışması da Utku Işık tarafından gerçekleştirilmiştir; bu çalışma psikoloji ve ruh sağlığına ilişkin az da olsa terim içermektedir.⁷ Tıp Tarihi açısından özellikle Ayten Altıntaş ve Ali Haydar Bayat'ın *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı esere ilişkin önemli terminolojik katkıları mevcuttur.^{8,9} Bunlara ek olarak tıp terminolojisine ilişkin yakın zamanlı bibliyografya denemelerini görmek de olanaklıdır.¹⁰

Gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada önceliğimiz betimleyici bir çerçeve sunmak olduğundan ayrıntılı bir karşılaştırma yapılmamıştır. Ancak kapsamlı bir karşılaştırma ve sonrasında da bir birleştirme çalışmasının yapılması gerek dilbilim gerekse de tıp tarihimiz için önemli bir gereklilik gibi görünmektedir.

Gereç ve Yöntem

Araştırma için esas olarak kullanılan metin Argunşah ve Güner tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmış olan *Codex Cumanicus* adlı eserdir.¹ Çalışma Haziran – Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikli olarak metnin 411 ile 901 sayfaları arasındaki dizin bölümü taranarak Türkçe anlamları ile tıbbi ve psikolojik terim olarak değerlendirilebilecek ifadeler belirlenmiş ve belirlenen bu ifadeler için ana metin ve çeviri kısmına dönülerek Latince/Almanca – Farsça ve yazılış yönünden Latince karşılıklarına ulaşılması amaçlanmıştır. Dizin bölümünden yararlanılmasının nedeni; bu bölümde, metinde yer alan Kumancadaki tüm terimlere yer verilmesi ve bunların güncel Türkçe anlamlarına işaret edilmiş olmasıdır. Bu şekilde elde edilen içerik, bulgular bölümünde tablolar şeklinde sunulmuştur. Tablolar ise daha özelleştirilmiş alt başlıklar şeklinde tematize edilmiştir. Böylece temelde geniş terim evrenin daha anlaşılır bir betimlemesinin yapılabileceği düşünülmüştür. Her tema başlığı için “olası terim” ifadesi kullanılmıştır. Bunun nedeni metnin bir tıp ya da psikoloji metni olmaması ve bu bağlamda araştırmacının geçmişe yönelmiş kavramsallaştırmasındaki kaçınılmaz ön yargı olasılığına ve terimlerin olası diğer kullanımlarının imkanına işaret etmek olmuştur.

Codex Cumanicus temelde iki metinden meydana gelmiştir. Dizin kısmında zaman zaman benzer kelime ya da anlamlar için iki kitaba gönderme yapılmıştır. Çalışmada buna uygun bir yol çizilerek benzer bir yola başvurulmuştur. Bu amaçla ayrı *Codex Cumanicus* metinleri için CCI ve CCII kısaltmaları kullanılmıştır. Ayrıca bu göndermeleri belirtmek için de ok işaretine (→) yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, psikolojiye ilişkin temanın altındaki bazı ifadeler diğer temalar içinde de yer almıştır. Bu özellikle bazı psikolojik durumların tıbbi belirti veya durum olma olasılığı ile de ilişkilidir. Zaman zaman bazı kelimelerin yalnızca Kumancadaki kullanışlarının Latince yazılışlarına yer verildiği ve diğer dillerdeki karşılıklarına ait içerik olmadığı görülmüştür; bu ifadeler için ilgili kısımlar buna bağlı olarak tabloda boş bırakılmıştır.

Codex Cumanicus'un ikinci kısmını oluşturan metinde ilk kısmın aksine bir sözlük düzeninden çok düz metin özelliği belirgindir. Bu kısımda kelimelerin diğer dillerdeki karşılıklarından çok Latin harfleri ile yazılı formları ön planda olduğundan daha fazla boşluk ortaya çıkmıştır. Dilsel kaynakları Türkçeye ait olmayan kelimeler metin yazarlarınca ilgili dili temsil eden kısaltmalar ile gösterildiğinden (Ör: Arapça için ar.; Aramice için aram.; Farsça için far.; Almanca için alm.; Moğolca için moğ. şeklinde) tarafımızca da benzer kısaltmalara yer verilmiştir.

Bulgular

Eserin özel olarak tıp ya da psikoloji metni olmaması nedeniyle eserde dağınık halde olan tıbbi ve psikolojik göndermesi olabilecek tüm terimler tarama sonunda elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak bulgular kısmında terimlere yalnızca tıp ve psikoloji başlıkları altında yer vermenin bir yığın oluşturacağı düşünülmüş ve bu bağlamda terimlerin genel başlıklar altında tematize edilerek sunulmasının okuyucular için yararlı

olabileceği düşünülmüştür. Her başlık içerisinde hem *Codex Cumanicus I* (İtalyan bölümü) hem de *Codex Cumanicus II*'de (Alman bölümü) yer alan terimlere yer verilmiştir. Başlıkların sunulduğu tabloların soldan sağa ilk sütununda; yapılan taramada ulaşılan terimin Kıpçakcadaki hali ve Türkçe anlamına yer verilmiştir, benzer anlamlı kelimeler için ~ işareti kullanılırken, metinler arası göndermeler için ok işareti (→) işareti kullanılmıştır. İkinci sütunda elde edilen terimin metin içerisinde yer alan Latin alfabesi ile yazımına yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü sütunlarda ise terimlerin metinde yer alan Latince, Almanca ve Farsça karşılıklarına yer verilmiştir. Tablolaştırma yapılırken, kısmen *Codex Cumanicus I*'den esinlenilmiştir.

Sonuç olarak 6 başlık ortaya çıkmıştır. Bu başlıklar ve içerdikleri terim sayıları şu şekildedir. “Hekimlik, Tedavi ve Sağlıkla İlişkili Olası Terimler”; bu başlık altında 29 terim yer almaktadır. “İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler” başlığında 141 terim yer almıştır. “İnsan Duyu ve Algılamasına İlişkin Olası Terimler” başlığında 20 bulunmuştur. “Hastalık, Belirti, Bedensel Değişiklik veya Anomalileri Örnekleyebilecek Olası Terimler” başlığında 65 terim yer almıştır. “Dönemin Tıbbi Paradigması Açısından Önemli Olabilecek Ögelere İlişkin Olası Terimler” başlığında ise 8 terim yer almıştır, bu terimlerin *Codex Cumanicus I*'de (İtalyan bölümü) bir küme şeklinde bir arada yer aldıkları görülmüştür. “İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler” başlığında ise 78 terim yer almaktadır.

1- Hekimlik, Tedavi ve Sağlıkla İlişkili Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
darü (far.) ~ otlar (ilaç)	otlar vel darü	medicine	darmān, dārū
kelepen (aram.) (zayıf, güçsüz, hastalıklı)	chelapan	mixellus	pīs
malaham (ar.) ~ ot (merhem)	ot vel malahan	vnguentum	malham
ot (ilaç, merhem)	ot	medicana, vnguentum	tāb, malham
otaçı (hekim, cerrah)	otaçı	medicus plagarius medicus phyxcice	carrā ḥakīm
otala- (tedavi etmek)	ottala	medica	ṭāb bideh
sağlık ~ sağlık bile (sıhhat, sağlık)	saglic	sanitas	tandrūstī
sağlık bile (sağlıklı, akli başında)	saglic bila	sane	wā tandrustī
sagsız (sağlıksız, hasta)	xagjix sagjis	infirmitus	rancūr, bīmār
kam ~ kam katun kişi (büyücü, büyücü kadın)	kam katun	-, incantatrix	-
ölüm, CCII'de → ölüm, ölim (ölüm)	olum	mors	marg
süngülçe (neşter)	sungulza	lançeta	nēštāra
tiri, CCII'de → tiri (diri)	tírí	viuus	zenda
tirilmek (diriliş) (dirilik, hayat)	tírilmac	-resuressio -vita	-az murdagān war ḥēstī -zendagānī
ulgay- (büyüme gelişmek)	vlgay-	cres(c/e)	-

1- Hekimlik, Tedavi ve Sağlıkla İlişkili Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
yaş ~ tirilmek, CCII'de → yaş (hayat)	tirilmac vel yas	vita	zendegāni
Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
ëm (ilaç derman)	em	propter medicinam comedo	
ëmle-(r)men (tedavi etmek, iyileştirmek)	emlarmen	medico	
hekim (ar.) (doktor, hekim)	hakim		
oñal- (iyileşmek)	oñal-	ginefzin (alm.)	
oñalt- (iyileşmesini sağlamak, iyileştirmek)	oñaltıl	sana	
oñlık (sağlık, selamet, mutluluk)	oñlık	salutis	
sav (sağlıklı, sağlam)	řaw		
tın- (dinlenmek, nefes almak)	tín-(arme)	quiesco	
tirgiz- (hayat vermek, can vermek, diriltmek)	tirgiz		
tiri, CCI'de → tiri (canlı, diri)	tírí	fons	
tirlik (hayat, ömür)	tírilik		
tiröv (hayat, dirlik)	tiro		
yaşat-sın (yaşatmak)	jæsæt(řín)		

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
abuşka~kart, CCII'de → abışka (ihtiyar, yaşlı, kart)	abuřcha vel chart CCII'de → abıska	senes CCII'de → anticus	pír
alın ~ mañlay (moğ.)	alnı vel magley	frons	kilār pēřānī
am (diřilik organı)	amu	vuluua	kus
ayak, CCII'de → ayak	ayach	pes	pāy
kişi ~ azam (insan, adam)	chiři vel azam	homo	mārd
balgam (ar.)	balcham	flema	balğam

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
barmak, CCII'de → barmak (parmak)	barmac	digitus manus/digitus pedis	anguşt/anguşt-i pây
baş, CCII'de → baş	bas	capud	sâr
bêl (bel)	bel	renis	miyân
bogaz ~ tamak, CCII'de → tamak (boğaz)	bogax vel tamac	gutur	galû
bogum ~ bu[v]un (boğum eklem)	bogum vel buun	membrum	andēm
boğ, CCII'de → bok (dışkı)	bogh	sterchus	gû
boy, CCII'de → boy (vücut, beden)	boy	corpus	tan
boyn, CCII'de → boyun (boyun)	boyn	collum/collun	gârdan/gardan
burın, CCII'de → burun (burun)	buen	nasus	bîn
but, CCII'de → but (uyluk, bacak, but)	buth	cosia	rân
cigar (Far.) (ciğer)	gıgar	figatus	cigar
cigar band (Far.) (akciğer; kalp ve ciğerler)	gigarband	pulmonus	cigarband
çıgmak (aşık kemiği)	çıgmac	gauigia	kâp
çıray ~ méyiz (çehre, yüz, beniz, surat)	meyx vel çıray zíray	ymago, vultus	şûrat, bûy u rûy
él ~ kol CCII'de → él (el)	el vel chol	manus	dast
émçek (meme)	emzac	mamilla	pustân
épçi ~ çınay (kadın)	epzí	mulier	zân
ér ~ erkek (erkek)	erca vel er	masculus	nar
èrin (ı) (burun deliği)	erinín	naris	sûlâh-i bîn
èrin (ıı) (diş eti)	erní	gingiua	goşt-i dandên
èrlık (erkeklik)	aerlic	celabrum	tars-i dâhân
ét (et)	et	caro	göşt
içeğ ~ suçuh (iç organlar)	yçag vel suzug	budellum	şikam rûda

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)			
Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
imsiri (ar.) (mumya)	ymsíri	mumia	imsiri
kaburka (kaburga)	chaburcha	costa	pahlū
kan, CCII'de → Kan	kan	sanguis	hōn
karımak, CCII'de → karı- (yaşlılık, ihtiyarlık)	charimac	senectas	pīrī
karın, CCII'de → karın	caren	venter	şkam
kart ~ abuşka (yaşlı, ihtiyar)	abuŷcha vel chart	senes	pīr
kaş ~ alındaki kaş (kaş)	cas	cillium	abrū
kız (çocuk), CCII'de → kız	chex	filia	dohtar farzand
kindik (göbek)	chindic	lonbicilum	kopak
kirpik	chirpich	palpebra	mija
kol, CCII'de → kol (kol, el)	chol el vel chol	brachius manus	bāzū dast
konç (baldır, bacak)	chonç	gamba	sāḳ
koymıç CCII'de → kuymıç (leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği)	koymíc	brionus (lat.) das arsbeyn (alm.)	gōşt-i bāzū
könül, CCII'de → köñül (gönül)	congul	cor	dil
köt (kaba et, kış)	koti	petenegium (lat.) der ars (alm.)	-
kövüs, CCII'de → kögis, köküs, kövüs (gönül)	kovs	-	-
köz, CCII'de → köz (göz)	chox	oculus	çāşm
köz yaruŷı (göz nuru)	chox yaruŷı	lumen oculi	nūr- çāşm
kulak	chulag	auricula	gūş
kursak (mide)	cursac	stomacus	madā, del
kursak (mesane)	cursac	vesica	duba
mañlay (moğ) ~ alın (alın)	alnı vel magley	frons	kilār peşānī
mêñ (beyin)	meng	ceruella	mağ
nafas (ar.) (nefes, soluk)	nafas, naffas	flatus, alenum	palū, nafas

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
oglanlar, CCII'de → oğlan (erkek çocuklar)	oglanlar	pueri	cowānān
ovuç (avuç)	ouç	pugnus	moşt
ölü, CCII'de → ölü	olu	mortuus	murd
saç	xaç	capillis	mū
sagak (çene)	sagac	mentum	zanaḥdēn
sarı (safra)	sarí	cholara	şafra
sidik ~ siymek (idrar, sidik)	sidic, szi	orina	çāmīn, mīzāk
siy-, CCII'de → siy- (işemek)	siy-	orin(o/auj)	mīzāk
sik ~ tirenir (erkeklik organı)	sic, tírenír	veletrun	kēr
sinir (sinir)	síngír	neruus	paḥī
sovuñcak (ökçe)	souñcac	chalchaneus	paşana
sövek (kemik)	soat	ossun	ostaḥān
taban, CCII'de → taban (ayağın altı, taban)	taban	solo pedis	kaf
tamak ~ boğaz, CCII'de → tamak (boğaz)	bogax vel tamac	guttur	galū
tamar (damar)	tamar	vena	rag
taşak (er bazi, haya)	taxac	testiculum	taşak
taz (kel)	taz	tignossus	kaçal
tébe, CCII'de → tébe (başın üst kısmı)	teba	crinnis	mūyband
tér, CCII'de → tér (ter)	ter	sudor	araç
téri (deri)	terí	pellis	pūst
tın, CCII'de → tın (can, ruh)	tin	anima	cān
tırnak	termac	vnguis	nāḥōn
til, CCII'de → til (dil)	til	lingua	zuwān
tiş, CCII'de → tiş (diş)	tis	dens	dāndān

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
tişi (dişi, kadın)	tuſi	femina	māya
tizgi, CCII'de → tiz (diz)	tixgí	genu	zānū
toodak, CCII'de → totak (dudak)	toodac	labium	lab
töş (sine, göğüs, döş)	tos	pectus, forcella	sīna, dāhān-i amadā
tüpkürmek, CCII'de → tükürme (tükürme, tükürük)	tupcurmac	sputun	glīz
yaah ~ yaak, yaňak CCII'de → yaňak (çene kemiği)	yaagh	maxilla masca	zanaħ üstüħ'ān-i zanaħ
yag, CCII'de → yav	yag	oleum oliie	rūgan
yaňak ~ yaak, yaah CCII'de → yaňak (çene)	yangac	melonus	çāna
yaş, CCII'de → yaş (gözyaşı)	yas	lacrima	aşk
yilik (kemik iliği, ilik)	jílek	medulla	
Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
agız ~ avuz, CCI'de → agız (ağız)	agıſ		
aya, CCI'de → aya (avuç içi el ayası)	aya	der tenir (alm.)	
aylı (hamile, gebe)	aylí		
baş ~ savrak, CCI'de → baş (kafa, baş)	baş	caput (lat.) eyn hoybt (alm.)	
bēlsendi (belden üstü açık, çıplak gövde)	belſēdi	nakt obvrvn gvrtil	
bok, CCI'de → boħ (dışkı)	bog		
boy, CCI'de → boy (vücut, beden)	boy		
boyun, CCI'de → boyun (boyun)	boy		
burun, CCI'de → burin	burn		

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanucus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
bus (nefes, soluk)	buḡ	odim (alm.)	
but, CCI'de → but (bacak but)	but		
can (far.) ~ tın	tín	anima	cān
çıganak (dirsek)	çeganak	der elbogen (alm.)	
dider (far.) (yüz, çehre)	díder	vultu	
égiz (ikiz)	egíz	czuennelinc	
él, CCI'de → el (el)	el	manus	
ênse (ense)	enḡe	der nakke (alm.)	
ér, CCI'de → ér (erkek, yiğit, kişi)	er		
ét, CCI'de → ét (et)	et		
étiz ~ étez (vücut, beden)	etiḡ		
kan, CCI'de → kan (kan)	kā, kan		
karı-, CCI'de → karımak (yaşlanmak, kocamak)	kare-dım	senui	
karın, CCI'de → karın (karın)	karín		
koñaç (ayağın bilekten baldıra doğru olan bölümü, konç)	koñaç		
kögis ~ köküs, kövüs (göğüs)	køḡiḡ	pectus	
kövüs ~ kögis, köküs, CCI'de → kövüs (göğüs, meme)	kokḡ	pectus	
kuyمیç, CCI'de → koymıç (leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği)	kuyمیç		
oglan, CCI'de → oğlan (çocuk, bebek – evlat – kız, genç kız)	oglan		
ogul ~ ovul, ccide → ogul (oğul, erkek çocuk)	ogul		
öpke (akciğer)	øpkæ		

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
ötli (içine öd karıştırılmış)	øtli	fellitum	
Sarov (mide)	řaroü		
savrak ~ baş (kafatası)	řavrak baş	eyn schedel (alm.) eyn hoybt (alm.)	
sırt (arka, sırt)	řirt		
solu- (solumak, nefes almak)	[[olu]dim	ich ploftirte (alm.)	
taban, CCI'de → taban (ayağın alt kısmı, taban)	taban		
tamak, CCI'de → tamak (boğaz, damak)	tamag		
tamar, CCI'de → tamar (damar)	tamar	dy odir řlet (alm.) (tamar soğar)	
tébe, CCI'de → tébe (başın en üst kısmı)	tebe		
ten (far.) (cilt, deri, ten; vücut, deri)	ten		tan
tér, CCI'de → tér (ter)	ter		
téri (deri)	teri	lædir	
tın ~ can, CCI'de → tın (can, ruh)	tın	spirit/anima	
tiş, CCI'de → tiş	tiş	dens	
tiz, CCI'de → tizgi (diz)	tiz	genu	
totak, CCI'de → toodak (dudak)	totak	labia	
tükürmek, CCI'de → tüpkürmek (tükürme, tükürük)	tukurmak		
uça (sırt, sağrı, yan, arka)	uça		
uruř ~ uruk (nesil, evlat, çocuk)	uruř	genuisti	
yařak, CCI'de → yařak, yařah (yanak)	íægak		
yaş (1), CCI'de → yaş (göz yaşı)	yaş	-	
yaş (2) (genç)	jaş	etate	

2- İnsan Bedeni, Organları ve Sıvılarına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanucus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
yav, CCI'de → yağ (yağ)	jav		
yürek (kalp, yürek)			
yüz (çehre, surat, yüz)	juz	wltus	

3- İnsan Duyu ve Algılamasına İlişkin Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
êşit-, CCII'de → eşit, işittir (duymak, işitmek)	efit	audi	bişnō
êşitmek ~ işitmek (işitmek)	efitmac	auditus	hōhat şinīdān
ıyla-, CCII'de → ıyla- (koklamak)	iyamac	hodoratus	būy
karma-(dım) (dokunmak)	carmadim	ıch taste (alm.)	-
körmek (görmek, görüş)	chormac	vista, vissus, visus	rōşanī, dīdanī
suslamak (susuzluk, susamak)	souřamac	sitis	taşenagī
tatmak (tat alma, tatma)	tatmac	gustum, gustus	çāşnīş, tamzāī
tutmak (dokunma)	tutmac	tactus	lamsaī
us, CCII'de → us (Akıl)	ux	sensus	aķıl

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
ês (akıl, hafıza, zihin)	ej	Virnunft (alm.)	
êşit ~ işittir- CCI'de → eşit (duymak, işitmek)	ezit/eşit(mach)		
ıyla-, CCI'de → ıyla- (Koklamak)	jıla	odora	
iy (ağrı, acı)	iy		
könül, CCI'de → gönül (gönül, yürek; akıl, bilinç; niyet, düşünce)	koñlu	mens	
tañla- (arayıp bulmak, seçmek, sezmek)	tañla-	elegit	

3- İnsan Duyu ve Algılamasına İlişkin Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
tetik (akıllı, zeki, bilge)	tetik/tetic		
tuy- (işitmek, duymak)	tuy(dím)		
unut-, CCI'de → unut- (unutmak)	unut-		
unutçaŋ (unutkan)	unutçaŋ	virgeŋlich (Alm.)	
us, CCI'de → us (akıl)	uŋ	sensus/sensum	

4- Hastalık, Belirti, Bedensel Değişiklik veya Anomalileri Örnekleyebilecek Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
agırmak ~ saksızlık (hastalık, ağrı) ~ (hastalık sağlıksızlık)	agermac vel sacŋixlic	infirmitas	bīmārī ~ rancūrī
agırmak (acı çekmek, ağrımak)	agremac	dolor	dart
agrı-dum - agru-mên (acı çekmek, ağrımak)	agerdum - agrurmem	dolui - doleo	dart dādām – dart mēdārām
agsaŋ (aksak, topal)	agsaŋ	randus	lang
bulgamiş (bunalmış, şaşkın)	bulgamís	turbidus	līl
çalış ~ sokur (şaşı)	sochur vel zalís	guercius	lūc
çürüme (çürüme)	çurumac	marcedo	lāğarī
kaşı-mak ~ kaşa-mak (kaşımak)	caŋidun	gratuaj	hāridām
kotur ~ tövlük (yara kabuğu) koturlu (kabuklu yara)	touluc / kotur	augolus rogosus	nābīnā gargīn
kör (far.) ~ közsiz (kör)	choŋfiz vel cor	cechus	kör
kulaksız (sağır)	chulacŋix	surdus	kar
kus- (kusmak)	cuŋarmen cuŋtım	vomescio, vomui	-
kustunmak (sık ve yoğun nefes almak)	cuŋtūmac	suspira (sonradan eklenmiştir)	-
öl-, CCII'de → öl (ölmek)	ol-dum	mortuus (öl-düm)	murdām
saksızlık ~ agırmak (hastalık, sağlıksız)	agermac vel sacŋixic	infirmitas	rancūr, bīmār

4- Hastalık, Belirti, Bedensel Değişiklik veya Anomalileri Örnekleyebilecek Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
şişik (şişkinlik, şişik, yumru)	sisic	inflatus	āmāh
şişmek (şişkinlik, yumru)	sícmac	inflatura	damişa
tilsiz (konuşma engelli, ahraz)	tílsix	mutus	lāl
titremek	titramac	tremitus	larz
unutmak (unutkanlık, unutma)	vnutmac	oblitio	frāmüş
yara, CCII'de → yara (yara) Yara èt- (yaralamak, öldürmek)	yara et-	interficio interfac interfeci	mēkuşam bekuş kuşt
Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
agırırh ~ agrırh, agrık, avruv (hasta yaralı)	agırırh		
arırh ~ çandırgına, çerli, kötürem, yaşık (zayıf, cılız, çelimsiz)	arırh, cædírgíne, çerlí, kótvrem, jæşşık	mager (alm.)	
ayrı- ~ bulgan- (bonmek, bulanmak) köñlü ayrı- (midesi bulanmak)	coñlu ayrır		
bêçel (kalçası kırık, topal, aksak)	beçeel	huffe halcz	
bêzgek (sıtma nöbeti)	bezgek	das kalder (alm.)	
bollaş-mış (gebelik sebebiyle şişmanlamak)	bolaşmış		
bögövr-, ~ yipkir (tikinti duymak, midesi bulanmak, öğürmek)	bógóvr	mer uuvlet	
çüçkür-dim (hapşirmek, aksırmak)	çvckvr	ich nizte (alm.)	
èlsiz (elsiz)	eljiz	sine manus	
èsir- (sarhoş olmak, ersimek)	æfir		
èsirt- (kendinden geçirmek, sarhoş etmek)	efirt		
èsne- (esnemek)	esne-	ch gezvce (alm.)	
èsrikçi (içkici, ayyaş)	efrikçi	bibulus	
hovar- ~ kırıl-, öl- (ölmek)	xoar		

4- Hastalık, Belirti, Bedensel Değişiklik veya Anomalileri Örnekleyebilecek Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
iy (ağrı, acı)	íy		
kaşka (kel, dazlak)	kaşka	kahl (alm.)	
kayna- (yanmak, ekşimek, kaynamak-mide-) sarovu kayna- (midesi kaynamak, ekşimek) sarov (mide)	sarou kayneydír	dy spiver get uf bitter (alm.) sarovu kayna-	
kékir- (geğirmek)	kekírdí	ich róypczte (alm.)	
kelepen (ar.), CCI'de → kelepen (hastalıklı, cüzamlı, iğrenç, kötü kalpli)	kelepen		
kéziv ~ yañ (salgın, salgın hastalık)	kezív	di zucht (alm.)	
kıncır (şaşı, şaşılı gözülü)	kĩgír	fchielet (alm.)	
kırıl- ~ hovar-, öl- (ölmek)	öldi,, kırıldı, hovarđı		
kovañ (yara kabuğu, saç kepeđu)	coañ	fchupen ofim hoypte (alm.)	
köbö- (kabarmak, şişmek)	kobo	czu fwollen (alm.)	
maymaçık (paytak, çarpık bacaklı)	mæymæçık		
öçkek (öksürük)	øçkac	hufte (alm.)	
ögür- (ögürmek)	ógír(di)	kreysch (alm.)	
ölim ~ ölüm, CCI'de → ölüm	olím		
ölü, CCI'de → ölü (ölü, ölmüş kimse)	ølv		
semir- (şişmanlamak, yağlanmak)	femír		
sınık, CCI'de → sinuk (kırık)	fenek		
siñir- (1) (derin derin solumak) siñir- (2) (sındirmek, hazmetmek)	(1) singíríme (2) sínírípt	1-ich fnuyce (alm.) 2-intrax...	
soñ (damar atmak)	tamar foxar	dy odir flet (alm.) (tamar soñar)	
solkulda- (sendelemek, titremek, sallanmak)	fjolkulde	is fлотirt (alm.)	

4- Hastalık, Belirti, Bedensel Değişiklik veya Anomalileri Örnekleyebilecek Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
tişsiz (dişsiz)	tişsiz	sine dnente	
titre-mek (titremek)	titre/titeremec	tremuit	
tizsiz (dizsiz)	tizsiz	sine genu	
toklîh (doyunluk, tokluk)	[tok]liħ	eyn fete (alm.)	
tumov (nezle, soğuk algınlığı)	tumov	di fnuppe (alm.)	
uyuhısıra- (uyumamak, uykusuz kalmak)	uıuħıfıra		
yañ ~ kèziv (salgın hastalık)	ıæen	di zucht (alm.)	
yara, CCI'de → yara	iara		
yötkür- (öksürmek)	jótkvr	ich hufte (alm.)	

5- Dönemin Tıbbi Paradigması Açısından Önemli Olabilecek Ögelere İlişkin Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe ve güncel anlam	Türkçe – Latince yazılışı	Latince	Farsça
hava (ar.) salkun (moğ.)	hawa falkvn	aer	hawā
su	su	aqua	âp
yer	yer	terra	zamîn
ot (ateş, od)	ot	ignis	âtaş
balgam (ar.)	balcham	flema	balğam
kan	kan	sanguis	ħôn
sarı (safra)	sarí	cholara	şafra
savda (ar.) (insan mizacındaki hıtlardan biri)	sauda	melanconia	sawdā

6- İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
akıl (Ar.) CCII'de → avul (akıl)	achel CCII'de → avluñ	sapiencia	aķıl
akıl[lı] (ar.) ~ ustlu (akıllı)	achel ~ vftlu	sapiens	aķıldār

6- İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
akmak (muhtemelen arapça aḥmāk'tan) ~ teli (deli, aptal, ahmak)	telí vel acmac	stultus	diwāna
agir kılı (ağır başlı)	ager chele	grauiter	pīsyār
anlamak	anglamac	intellectus	paham
boy (kişi, insan)	boy	persona	kas
bulgamış (bunalmış, şaşkın)	bulgamís	turbidus	līl
hamuş (far.) ~ tözümlü kişi (rahat, yumuşak huylu ve sessiz kimse)	chamus / toxülü chisi	pasificus	selīm
ızarlı ~ bahıl ~ içi kör (kıskaç, hasis)	bachil vel ifarlı / içi kor	inuidioxus	bahīl
gam (far.) (tasa, gam)	zan	no cura	gam
kahal (ar.) (yavaş, uyuşuk, ağırkanlı, tembel)	kagal	lentus, vilis	kāhal, bēcigar
kılı, cci' de → kılı (yaradılış, karakter, karakterli)	toulu chele	plene	ba purī
kılıklı, CCII' de → Kılıklı (dürüst, iyi huylu, karakterli, temiz kimse)	cheleclí	honestus	pāk
kiçi agulu bile ~ kulluk birle (alçak gönüllü, mütevazı)	kiczi ahulu bile / culuc birla	humiliter	ḥomuşi
korkmak (korku)	chormac	pauescio	tars, bīm
korkunç bile ~ saarlap (moğ.) (ürkek, korkak, çekingen)	chorcunzbila / saarlap	dubioxe	ba tarsī
könül, CCII' de → gönül (gönül)	congul	cor	dil
könül açırgamaḥ (üzülme, pişman olma)	congul açirmach	contritio ḥrdis	pēşmān-i dil
küsen-(mek), CCII' de → küsenç (arzu etmek, istemek)	cufamac	desidera	zandīd kun
orta kılı (normal olarak, alışıldığı gibi)	ortachele	comuniter	ām
öpke, CCII' de → öpke (öfke)	opcha	ira	tīra
sagınç, CCII' de → sagınç (düşünce, fikir)	sagenz	cogitatio	andīşa

6- İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus I			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince karşılık	Farsça karşılık
sagın-, CCII'de → sagın (düşünmek, hatırlamak)	Sagen-ur-mě	cogito	mīandīšem
sagınmak (düşünce)	sagenmac	pensamentum	andīša
sezmek (sezmek, sezgi)	sesmac	sentimentum	awās
suḡ (tamahkar, açgözlü)	ḡux	auarus	
tanımak (tanıma)	tanimac	cognisimentum	şināh
teli ~akmak (deli, aptal, ahmak)	teli vel acmac	stultus	diwāna
tın, CCII'de → tın (can, ruh)	tin	anima	cān
tından keç- (umutsuzluğa düşmek)	tini dā chec(mac)	desperatus (tınından geçmiş)	bēumēdī
togmak (tabiat, doğuştan gelen huy, mizaç)	toginac	natura	tabī'at
tumışmış (huysuz, kötü huylu – kimse-)	tumismis	inicus	bad-ḡoy
tükel, CCII'de → tügel (tam, mükemmel, tamam)	tuchal	conplementum	tamāmī
tüş, tüş kör- (düşü, rüya)	tus	sompnium	ḡaw
ulu köñüllü (kibirli)	olu conglu	superbus	kibrdār
unutmak (unutkanlık, unutma)	vnutmac	oblitio	frāmüş
us, CCII'de → us (Akıl)	ux	sensus	aḡıl
us bile (akıllı, akıllıca)	vxbila	sapienter	wā aḡıl
ustlu ~ akıllı	vftlu ~ achel	sapiens	aḡildār
uyat, CCII'de → uyat (utanma, haya)	vḡat	verecundia	şarmesāra
üpsün ~ üüksün-, CCII'de → yöpsen-, yöpsin (hatırlamak)	vysun-	record-	yāt-
Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
açuv (keder, üzüntü, acı)	açuvıḡ	dolor	
agullu (akıllı)	agulli	mentis	
aḡ (üzüntü, keder, gam)	axím	ḡtrom (alm.)	

6- İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
baley ~ düley (aptal, embesil, cahil)	baley, duley	ebik	
bilge (kişi) (bilge kişi)	bilga (tetik) kyze		
bilik (bilgi, idrak, hikmet)	bilik	sciencia	
boguzgur (obur, pis boğaz, doyumuz)	boguzgur	gulosus	
boy sukluku (aşırı arzu, cinsel istek)	boy fukluki	luxuria	
bögeymek (söz dinleme, itaat etme) bögeygen (itaatkar)	bogeymac bogeygan	obedientia obediens	
can (far.) ~ tın	tın	anima	cân
çalı ~ ters (öfkeli, şiddetli, ihtiraslı)	çælíx, terf	góch czornik	
enç (sakin, huzurlu)	enç		
êrdem (moğ.), CCI'de → êrdemli (1-güç enerjisi) (2-ustalık, hüner, sanat)	erdem	1-virtus 2-ars	
êrinçek (üşengeç, tembel, miskin, aylak)	erĩçak	accida	
ês (akıl, hafıza, zihin)	ef	Virnunft (alm.)	
êsir- (sarhoş olmak, ersimek)	æfir		
êsirt- (kendinden geçirmek, sarhoş etmek)	efirt		
kaygı (tasa, endişe, kaygı)	taigí	ruw (alm.)	
kék (kin, nefret, husumet)	kek	odium (lat.)	
kişi, CCI'de → kişi (insan, kimse, kişi)	kisi	homo	
könül, CCI'de → könül (gönül, yürek; akıl, bilinç; niyet, düşünce)	konlu	mens	
küsenç, CCI'de → küsen (arzu, istek, özlem, umut)	kvfænc	desiderium	
küsengen (arzu, istek, dilek)	kufengan	meum (alm.)	
oku-r-biz (öğrenmek, okumak)	ockurbis		
öpke, CCI'de → öpke (öfke)	opkæ	ira (lat.)	

6- İnsan Psikolojisi, Mizaç ve Karakter Özelliklerine Atıf Yapan Olası Terimler (devam)

Codex Cumanicus II			
Türkçe terim ve güncel anlamı	Türkçe terimin Latince yazılışı	Latince veya Almanca karşılık	Farsça karşılık
sagın- (düşünmek, hatırlamak)	ŷagıg	cogitas	
sagınç, CCI'de → sagınç (düşünce, fikir)	ŷagıç	cogitacio	
sıgıt (matem, yas)	ŷıgıt	luctum	
soğran- (üzülmek, yas tutmak)	ŷoğran		
tañla- (arayıp bulmak, seçmek, sezmek)	tañla-	elegit	
tetik (akıllı, zeki, bilge)	tetik/tetic		
tın ~ can, CCI'de → tın (can, ruh)	tın	spirit/anima	
tügel, CCI'de → tükel (tam, mükemmel, tamam)	tugel	conplete	
unut-, CCI'de → unut- (unutmak)	unut-		
unutçañ (unutkan)	unutçañ	virgeflich (Alm.)	
us, CCI'de → us (akıl)	uŷ	sensus	
yorala- (hayal etmek, ümit etmek, tahmin etmek)	joralarmē	opto	

Tartışma ve Sonuç

Tıbbıya ilişkin olası olarak nitelendirdiğimiz terimlerin özellikle bir kısmının güçlü bir biçimde tıbbi göndermesi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. *Codex Cumanicus* I metninde belli sözcük grupları neredeyse bir bağlam teşkil edecek şekilde sınıflandırılmıştır, ancak yine de dağınık bir biçimde terimlerin metinde yer aldığını görmek mümkündür. Benzer biçimde dönemin tıp paradigmasına işaret ettiğini düşündüğümüz terimler de metinde bir küme içinde yer almıştır, ancak bu terimleri yalnızca tıp ile ilişkilendirmek çok doğru değildir. Bu terimler ortaçağ boyunca farklı bölgelerde hem kozmoloji hem de doğa tasavvurunun merkezinde yer almaları nedeniyle tıp paradigmasının da merkezini teşkil etmişlerdir diyebiliriz.^{11,12} Ancak yine de vücut sıvıları ya da humorlar olarak değerlendirebileceğimiz öğeleri tıp paradigmasının yansıması olarak okumak mümkündür.¹³

Psikolojiye ilişkin terimler değerlendirildiğinde psikolojinin farklı bağlamlarını içeren geniş sayılabilecek bir terim evreninden bahsetmek mümkündür, hatta zaman zaman bu terimlerin farklı alanları da ilgilendiriyor gibi görüldükleri de aşıkardır. Bu durumda şu noktaya dikkat çekmek anlamlı görünmektedir: metinlerin kesin tanımlı bir yazarı olmamakla birlikte en azından yazarların bir kısmının misyonerler ve papazlar olduğu düşünülmektedir.¹ Dolayısıyla hem görece geniş terim varlığı hem de terimlerin farklı alanların kesişiminde yer alıyor görünmeleri açısından bu bilgi dikkate değerdir.

Codex Cumanicus II metninde dini söylemin kendini önemli ölçüde hissettirdiğini görmek mümkündür. Ancak daha önce bahsettiğimiz gibi yazarların geldikleri düşünsel dünya düşünüldüğünde tüm bunlarda garipsenecek bir durum olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Fransisken Papazlar ya da misyonerler

olma olasılıklarına değinilen bu grupların skolastisizmin önemli temsilcileri olduğu bilinmektedir. Skolastik düşüncede gerek psikoloji gerekse de doğa felsefesi teolojik bağlamla sıkı sıkıya ilişkilidir.¹⁴ Dolayısıyla görece anlamlı sayılacak düzeyde psikolojik ve zaman zaman felsefi göndermesi olan kelimelerin çalışmada ortaya çıkmış olması buna bağlı olabilir. Bu noktada karşımıza ikinci bir tartışma daha çıkabilir: bu terminolojinin ortaya çıkmasında yazarlar grubu mu etkili olmuştur, yoksa kültürel ortam mı yazarların terminolojik seçimini belirlemiştir. Şüphesiz buna verilebilecek kolay bir cevap yoktur. Ancak özellikle *Codex Cumanicus* II'nin dini söyleminin baskınlığı kısmen yazarların etkisini göstermektedir ancak yine de bu genellenebilir değildir. Bu noktada söylenebilecek en anlamlı şey şu olabilir: ister yerleşik kültür yazarları etkilemiş olsun, isterse de yazarların seçimleri metni belirlemiş olsun; her iki durumda da Türkçede ifadelerin terminolojik olarak karşılanabilir olduğunun görüldüğüdür. Dolayısıyla görece zengin sayılabilecek terminolojik içerik ve bu içeriğin de Türkçe terimlerle karşılanabilir olması zaman zaman Türkçede bilimsel, felsefi veya psikoloji gönderimli kelime üretilmemesi ya da anlam bulunmasına ilişkin eleştirilerin geçerlilik yönünden sorgulanabilir olduğu düşüncesini haklı kılabılır.¹⁵ Psikolojiye ilişkin olarak bu değerlendirmelerin ötesine geçmek amacıyla skolastik felsefe ve psikoloji açısından ortaya koyduğumuz bulgulardan yola çıkarak bir anlam ve karşılaştırma çalışması yapmak olanaklı görünmektedir.

Eseri tam metin olarak dilimize kazandıran yazarların da vurguladığı biçimde, orijinal metinden kaynaklanan güçlükler nedeniyle anlamsal sorunların bütünüyle çözülemeyeceği ve mutlak suretle kesin anlamın gösterilememiş olabileceğine değinmek yararlıdır¹ ve bu durum bu çalışmaya ilişkin bir sınırlılık olarak görülebilir. Çünkü orijinal metnin yazarlarının da bir çeviri işi yaptıkları ve dolayısıyla dillere bütünüyle hakim olmadıkları değerlendirilmek durumundadır. Yine kelimelere karşılık verilen Latince ve Farsça veya Almanca kelime anlamlarının göndermelerinin farklı olabileceğini belirtmek gerekir ki bu dilbilimciler ile ortaklaşa yapılabilecek daha geniş kapsamlı çalışmaları gerektirmektedir. Bu çalışmanın ise asıl önceliği, terim bazında kapsamı aşan bir anlam arayışından çok genel hatları ile terimleri ortaya koyma çabası olmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında ortaya konan terminolojik çerçevenin özellikle Türk tıp ve bilim tarihine, daha özelden de psikiyatri, psikoloji ve dolaylı olarak felsefe tarihine katkı sunabileceğini ifade etmek mümkündür. Eserde terimlerin farklı dillerde karşılıklarının yer almasının ise daha geniş kapsamlı anlam ve karşılaştırma çalışmaları açısından oldukça değerli ve yol gösterici olacağı düşünülmüştür.

Bilgi

Bu çalışma 25-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar Türkiye'de Tıp Etiği, Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Derneği tarafından düzenlenen 2. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmiş versiyonuna dayanmaktadır. Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynaklar

1. Argunşah M, Güner G. *Codex Cumanicus*. 1.Baskı. İstanbul: Kesit Yayınları; 2015.
2. Uçar M. *Codex Cumanicus*. Dil Araştırmaları. 2015;(17):290–5.
3. Karamanlıoğlu AF. Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. *Türk Dili ve Edeb Derg*. 1962;12:175–84.
4. Akalın H, Türk V, Eker S, Aslan Demir S. İçinde: Macit M, Cavkaytar S, editörler. *Türk Dili-I*. 1. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları; 2012. s.64.
5. Tavkul U. *Codex Cumanicus* ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edeb Derg*. 2003;(15):45–81.
6. Batmaz M. Eski Uygur Türkçesinde tıp terimleri (Basılmamış tez). Hacettepe Üniversitesi; 2013.
7. Işık U. Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri (Basılmamış tez). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi; 2016.
8. Altıntaş A. Divânü Lügati't-Türk'deki Tıp Terimleri. *Tıp Tarihi Araştırmaları Derg*. 1988;2:65–73.
9. Bayat AH. *Tıp Tarihi*. İzmir: Sade Matbaa; 2003. s.220–223.
10. Murad S. "Tıp terimleri" üzerine yapılan çalışmalar hakkında bir bibliyografya denemesi. *RumeliDE Edeb Araştırmaları Derg*. 2019;(14):55–67.
11. Porman PE, Savage-Smith E. *Medieval Islamic medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press; 2007. pp: 9-10.

12. Grant E. A history of natural philosophy: from the ancient world to the nineteenth century. Cambridge: Cambridge University Press; 2007. p: 14.
13. Bynum W. The history of medicine: a very short introduction. New York: Oxford University Press; 2008. pp: 10-13.
14. Robinson DN. Scholastic psychology: the authority of Aristotles. In: An intellectual history of psychology. 3rd ed. The University of Wisconsin Press; 1995. pp. 89–117.
15. Sayılı A. Önsöz. İçinde: Bilim kültür ve öğretim dili olarak Türkçe. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 1978. s. vi–xvi.